МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH (NAcSIR)

OJS OPEN JOURNAL SYSTEMS

International Electronic Scientific and Practical Journal

ISSN(Print) 3005-4729
e-ISSN(Online) 3005-4737

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME

International Electronic Scientific and Practical Journal

№7 (2024)
Журнал основан в 2023 г.
Ежемесячное научное издание

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz

Google Scholar OPEN ACCESS INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

© Авторы статей, 2024
© Редакция National Academy of
Scientific and Innovative Research(NAcSIR)

Главный редактор:
Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

Редакционная коллегия

Сериков Айдос Максатович,
PhD (Казахстан)
С. Айтбаева,
магистр гуманитарных наук (Казахстан)
Аубакиров Максат Отешович,
кандидат педагогических наук (Казахстан)
Бурханов Ермек Нурмакович,
профессор (Казахстан)
Искандаров М.И.,
д.б.н., профессора (Кыргызстан)
Ниязова Т.Д.,
к.т.н., доцент (Узбекистан)
Хужамбердиев А.А.,
PhD (Узбекистан)
Ходжиева А.Б.,
кандидат медицинских наук (Таджикистан)
Борисов Антон Васильевич,
кандидат политологических наук, доцент (Россия)
Ахмедова С.Р.,
кандидат психологических наук, (Азербайджан)
Досина Елена Владимировна,
кандидат филологических наук (Белоруссия)
Курманов Айбол Болатович,
кандидат экономических наук (Кыргызстан)
Чемерисов Сергей Андреевич,
профессор, доктор юридических наук (Казахстан)
Жамбылов Канат Оралович,
профессор, доктор медицинских наук (Казахстан)

Editorial team

Aydos Maksatovich Serikov,
PhD (Kazakhstan)
S. Aitbaeva,
Master of Humanities (Kazakhstan)
Aubakirov Maksat Oteshovich,
Candidate of Pedagogical Sciences (Kazakhstan)
Burhanov Ermek Nurmakovich,
professor (Kazakhstan)
Iskandarov M.I.,
PhD, professor (Kyrgyzstan)
Niyazova T.D.,
Ph.D., associate professor (Uzbekistan)
Khuzhamberdiev A.A., PhD (Uzbekistan)
Khodzhieva A.B., candidate of medical sciences (Tajikistan)
Borisov Anton Vasilyevich,
candidate of political sciences, associate professor (Russia)
Akhmedova S.R.,
candidate of psychological sciences, (Azerbaijan)
Dosina Elena Vladimirovna,
candidate of philological sciences (Belarus)
Aybol Bolatovich Kurmanov,
Candidate of Economic Sciences (Kyrgyzstan)
Chemerisov Sergey Andreevich,
professor, doctor of legal sciences (Kazakhstan)
Zhambylov Kanat Oralovich,
professor, doctor of medical sciences (Kazakhstan)

Издатель: National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)
Тематическая направленность: *по различным отраслям технических, естественных, медицинских, общественных и гуманитарных наук.*
Периодичность: Ежемесячно
Международный научный журнал зарегистрирован в комитете информации, Министерства культуры и информации Республики Казахстан.

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

РАХМЕТУЛИН АДИЯТ БЕРИКОВИЧ, БАЙМАХАНОВА ДИНА МУРАТОВНА (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) ЭВОЛЮЦИЯ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОЦЕСС ПОПРАВОК И ИЗМЕНЕНИЙ……6
ЧОКИНА МАРИНА ВИКТОРОВНА, АЛИМБЕТОВА АЛИДА РОБЕРТИНОВНА (Г. АЛМАТЫ, РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН) НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН……..……12
ДУСИПОВ ЕРКИН ШАЖИЕВИЧ, БЕКЕНОВА ГУЛЬФИЯ САГИНДЫКОВНА (АСТАНА ҚАЛАСЫ, ҚАЗАҚСТАН) ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ САНАНЫҢ НЕГІЗІ.....18

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЭВОЛЮЦИЯ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОЦЕСС ПОПРАВОК И ИЗМЕНЕНИЙ

Рахметулин Адият Берикович
студент 1 курса
Юридического факультета
КазНУ имени Аль-Фараби, город Алматы, Казахстан
Баймаханова Дина Муратовна
Доктор юридических наук, доцент кафедры
Теории и истории государства
и права, конституционного и административного права
КазНУ им. Аль-Фараби,
город Алматы, Казахстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12124198

Аннотация: Анализируя эволюцию Конституции Республики Казахстан, данная статья сконцентрирована на процессе поправок и изменений, которые произошли в течение времени с момента её принятия. В работе подробно изучаются ключевые этапы конституционных реформ, начиная с первых изменений после принятия Конституции в 1995 году до текущего состояния правовой основы страны. Особое внимание уделяется анализу причин и последствий конституционных изменений, а также их влиянию на политическую и правовую систему страны. Рассматриваются механизмы и процедуры проведения поправок, а также оценивается их соответствие международным стандартам. Полученные выводы могут оказаться ценными для более глубокого понимания процесса конституционных изменений в Казахстане и их влияния на развитие правовой системы страны.
Ключевые слова: Конституция, независимый Казахстан, демократические принципы, суверенность, правовые реформы, всенародный референдум, поправки в Конституции
Abstract: Analyzing the evolution of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, this article focuses on the process of amendments and changes that have occurred over time since its adoption. The paper examines in detail the key stages of constitutional reforms, starting from the first changes after the adoption of the Constitution in 1995 to the current state of the country's legal framework. Special attention is paid to the analysis of the causes and consequences of constitutional changes, as well as their impact on the political and legal system of the country. The mechanisms and procedures for carrying out amendments are considered, as well as their compliance with international standards is assessed. The findings may be valuable for a deeper understanding of the process of constitutional changes in Kazakhstan and their impact on the development of the country's legal system.
Key words: The Constitution, independent Kazakhstan, democratic principles, sovereignty, legal reforms, national referendum, Amendments to the Constitution

Историческое значение Конституции Республики Казахстан регулярно подчеркивалось руководителями государства как основы экономического, политического и социального развития Казахстана. Президент государства Касым-Жомарт Токаев подчеркивает: «Конституция Казахстана, вобрав в себя лучший мировой опыт и практику,

а также исторические и национальные традиции, служит прочным фундаментом единства народа и Независимости нашего государства» [1].

Значение Конституции как исторического документа и нормативного акта, служащего основой поступательного движения Казахстана во всех сферах жизни общества, подчеркивают политики, ведущие ученые, представители вузовского сообщества Республики. Конституция Республики Казахстан создает необходимые правовые основы, благодаря которым в республике создана эффективная модель функционирования современной рыночной экономики, обеспечены политическая стабильность и межэтническое согласие, защита прав и свобод граждан. В обществе создана система соблюдения прав и свобод граждан, определены идеологические ценности формирования казахстанского патриотизма и единства казахской нации.

Конституция Республики Казахстан является основополагающим и важнейшим нормативным актом государства и общества, вставшего на путь демократического и цивилизованного развития. Конституция имеет огромное политическое и правовое значение, являясь правовой основой всех сторон общественной жизни. Являясь ядром всей правовой системы, Конституция юридически закрепляет главные принципы, на которых основываются различные законы. Она имеет силу Основного Закона, и все законы и иные акты государственных органов основываются на ней и издаются в соответствии с ней.

Конституция Республики Казахстан является центральным и основополагающим элементом конституционализма, развивающегося в Республике Казахстан. Без фактической реализации и неукоснительного исполнения положений Конституции невозможно построить демократическое правовое государство.

Первая Конституция независимого Казахстана была принята на IX сессии Верховного Совета Казахстана XII созыва 28 января 1993 года [2]. Она создавалась и утверждалась в условиях кризисного состояния, в котором находился Казахстанпосле распада СССР. Рабочая группа, которая разрабатывала Конституцию Казахстана, возглавлялась экс-Президентом страны Нурсултан Абишевич Назарбаевым. «Конституция страны позволила пройти большой путь, связанный не только с глубокими экономическими, но и политическими преобразованиями. Об этом свидетельствует новое национальное законодательство суверенного государства Казахстан. Именно благодаря этой Конституции Казахстан за прошедшие годы смог создать прочный фундамент для своего превращения в страну с подлинно демократическими институтами, где гарантированы права и свободы граждан» [3] - подчеркнул Экс-Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев.

Во всенародном обсуждении проекта участвовало более трёх миллионов граждан. Также, в Конституцию было внесено более 30 тысяч замечаний и предложений. В основном, большинство формулировок закона сохраняли идеи Конституции Казахской ССР, принятой в 1978 году. В принятии первой Конституции Казахстана участвовали 312 депутатов Верховного Совета. «за» проголосовали большинство депутатов, точнее 309, а трое воздержались. Принятие Конституции Казахстана в 1993 году было следствием ряда причин**.** Из которых можно выделить необходимость закрепления нового характера государства (независимой суверенной республики светского унитарного демократического государства); необходимость закрепления и расширения суверенных прав республики; необходимость закрепить начало рыночных отношении в экономике; необходимость расширения объема прав и свобод граждан, и закрепление новой системы их гарантии; необходимость закрепления новой системы государственных органов. «В Конституции 1993 года нашелся серьезный изъян: мы не полностью расчленили ветви власти и не полностью наделили нашего экс-Президента соответствующими правами как

координатора трех ветвей власти, поэтому через полтора года была принята вторая Конституция нашей республики» [4] - подчеркнул ученый, академик, один из создателей первой Конституции Казахстана Сартаев Султан Сартаевич.

Основной Закон Республики Казахстан был принят 30 августа 1995 года на всенародном референдуме. Поэтому этот день является государственным праздником - Днем Конституции Республики Казахстан. Принятию Конституции страны предшествовало широкое обсуждение проекта Основного Закона народом Казахстана. В общей сложности состоялось около 33 тысяч коллективных обсуждений проекта. Во время обсуждений было внесено почти 30 тысяч предложений и замечаний.

Какие причины принятия Конституции 1995 года? Первое, необходимость устранить компромиссы Конституции 1993 года, а также необходимость устранить противоречия между двумя формулировками. Первая формулировка – Казахстан как государственность само определившие казахской нации, вторая – народ Казахстана единственный источник власти. Кроме того, причинами является необходимость урегулирования вопроса о двойном гражданстве и сложный вопрос о языках; необходимость укрепить основы рыночной экономики и урегулировать вопрос о частной собственности на землю; необходимость усовершенствовать систему государственных органов (вместо одно палатного Верховного Совета, двухпалатный Парламент, вместо Конституционного Суда, Конституционный Совет); необходимость укрепить правовую систему и обеспечить правовые реформы.

В 2007 году состоялась очередная конституционная реформа. В Конституция Республики Казахстан было внесено 30 поправок. Срок президентских полномочий снова уменьшен с 7 до 5 лет. Впервые употреблялся термин «Первый Президент», на которого не распространяется ограничение на избрание более двух раз подряд. К тому же в Казахстане при выборах в Мажилис Парламента употреблялась пропорциональная избирательная система, которая, была направлена на появление политической конкуренции и политического многообразия. Мажилис стал состоять из 107 депутатов, 98 из которых избираются по партийным спискам, остальные (9) из членов Ассамблеи народов Казахстана, которая была наделена конституционным статусом и получила право направлять своих представителей в парламент согласно квоте.

В 2017 году снова были внесены поправки в Конституции. В результате поправок были изменены полномочия парламента РК, которые повлияли на его конституционно-политический статус. При этом, во время конституционных реформ 2017 года стояла задача создать такой механизм, чтобы ни один властный институт не мог самостоятельно принять какое-либо ключевое решение.

Во-первых, важные функции, такие как издание указов, имеющих силу закона, а также законов в случаях, предусмотренных Конституцией, исключены из полномочий Президента Казахстана. Это обстоятельство исключит возможность злоупотребления этим правом со стороны Президента, в случае возможного противостояния с парламентом.

Во-вторых, Президент страны лишен полномочий по внесению возражения на решения Конституционного Совета, который является важнейшим органом государственного управления. Именно Конституционный Совет проверяет правильность проведения выборов Президента Республики, депутатов Парламента и проведения республиканского референдума, соответствие Конституции, дает официальное толкование норм Конституции, заключение о соблюдении процедуры освобождения или отрешения от должности президента, заключения при принятии поправок в Конституцию.

В-третьих, с перераспределением властных полномочий от президента к парламенту и правительству произошла не просто передача функций. Произошло «рассеивание» полномочий президента среди максимального количества политических институтов,

своего рода – «коллективное правопреемство». Это было сделано, чтобы принятие политических решений президентом учитывало интересы максимально возможного количества политических сил в стране. Помимо полномочий парламента и президента, поправки в Конституцию позволили установить в пределах столицы Казахстана особый правовой режим в финансовой сфере. [5]

Поправки 2019 года. В марте 2019 года в Конституцию внесли одно, но существенное изменение. Столицу Казахстана Астану переименовали в Нур-Султан, в честь экс-Президента страны Нурсултана Назарбаева. Переименовать Астану предложил действующий Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев, когда принял бразды правления от Нурсултан Абишевича Назарбаева. Это была его первая поправка в Конституцию с начала президентской деятельности. Идею переименования столицы единогласно поддержали члены парламента и депутаты столичного маслихата. Но население Казахстана эта новость не обрадовала. Через три года, в 2022 году 17 сентября столица Республики Казахстан снова переименовалась на привычное название. [6]

Конституционная реформа была принята после фактической попытки государственного переворота, когда на демократически институт была совершена террористическая атака. Основные идеи конституционной реформы 2022 года были инициированы Президентом Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 8 июня 2022 года принят на республиканском референдуме 5 июня 2022 года. «за» проголосовали 77,18% человек. В общем, было внесено 56 поправок в 33 статьи.

Изменилось роль и статус Президента. Если раньше у нас была суперпрезидентская модель, стала президентская республика с сильным парламентом. Полномочия президента ограничиваются однократным сроком на 7 лет. Это является прорывом в развитии демократии в Казахстане и модернизации его как передовой страны. «На сегодняшний день ни одно государство не пошло на этот смелый шаг» [7] – высказывался Касым-Жомарт Токаев в статье для Politico. Также, на период осуществления своих полномочий Президент не может состоять в политической партии. Запрет касается и представителей судебных органов, Высшей аудиторской палаты, ЦИКа. Помимо этого, был введён запрет на занятие близкими родственниками главы государства высоких должностей на госслужбе, а также в квазигоссекторе. В результате, в декабре 2022 года от должности чрезвычайного и полномочного посла РК в Болгарии был освобождён Темиртай Избастин, который является зятем Президента. Я считаю, что переход к такой модели управления государством позволит сосредоточиться на стратегическом курсе развития страны и исключит риск монополизации власти.

Также произошло обновление институтов власти. В Казахстане введена смешанная пропорционально-мажоритарная избирательная система, при формировании представительных органов власти. Политическая система стала более открытой и демократичной. Усилен роль и статус Парламента, расширились полномочия местных органов власти. Введён новый порядок законотворческой работы: Мажилис принимает законы, а Сенат их одобряет и направляет на подпись главе государства. В Сенате сокращена президентская квота до 10 депутатов, при этом пять из них предлагаются Ассамблеей народа Казахстана, а их квота в Мажилисе упразднена. Все депутаты в Мажилис избираются в результате голосования граждан. Кроме этого, у казахстанцев появилась возможность быть избранными через одномандатные округа, ранее для этого необходимо было состоять в партии.

Изменения коснулись партийной системы. Раньше минимальный порог был в 20 тысяч членов для регистрации партии и была ограниченная представленность по количеству партий. Сейчас же произошло снижение порога до 5000 членов партий; семь политических партий, шесть из которых представлены в Мажилисе и все в маслихатах, а

также самовыдвиженцы в одномандатных округах. Благодаря снижению минимального порога для регистрации политической партии в 4 раза количество официально зарегистрированных партий возросло до 7, что оживило политическое поле страны и электоральную кампанию. Это усилило роль партий как реально действующих политических сил и конкуренцию между ними за голоса избирателей. Так же, как и в президентских выборах, появилась возможность проголосовать "против всех". К тому же, новая система позволяет отозвать депутата по одномандатным территориальным избирательным округам. Реализовать эту возможность избиратели могут по истечении года работы в случае ненадлежащего исполнения избранником своих предвыборных обещаний.

Реформа коснулась и органа конституционного контроля. Конституционный Совет заменили на Конституционный Суд, а Счетную палату на Высшую аудиторскую палату. После трагических событий января 2022 года, Президент выступил с ясным заявлением о необходимости возвращения к прежнему облику Конституционного Суда. У Конституционного Совета были ограничены полномочия. Было принято решение расширить полномочия. Гражданам предоставлена возможность воспользоваться правом обращения. С января 2023 года народ часто писал жалобы и обращения, но не всегда понимая специфику деятельности этого органа. Конституционному Суду не подведомственны все подряд дела. То есть они рассматривают только определенные категории дел, то, что не входит в компетенцию обычных судов. У них было больше 1000 обращений только в январе, феврале 2023 года. В производство приняли примерно 10-20. «Есть обращения, в которых люди просят оплатить их задолженность, помочь купить им жилье. Это все заставляет задуматься: почему не сработала та система, которая должна быть востребована у граждан законом? почему казахстанец обратился по вопросам пенсионного обеспечения в КС, а не в Минтруда?» [8] - утверждает Председатель Конституционного Суда Эльвира Абилхасимовна. В настоящее время ситуация стабилизировалась. Суды имеют право обращения к Конституционному суду. Конституционный суд принял примерно более 33-35 постановлений за 2023 год. В среднем 3 постановления в месяц. Когда как Конституционный совет принимал 3-4 постановления в год.

Отдельной статьей определён статус Уполномоченного по правам человека. Омбудсмен содействует восстановлению нарушенных прав и свобод, действует независимо и не подотчётен госорганам и должностным лицам. Расширены компетенции и Высшей аудиторской палаты, что усиливает контроль за расходованием государственных бюджетных средств, в том числе из местных бюджетов. Кроме этого, Высшая аудиторская палата наделяется правом пересмотра итогов аудита всех органов, что направлено на снижение коррупционных рисков.

С 2004 года ни один приговор в виде смертной казни не был приведён в исполнение из-за действующего моратория. Однако даже вступление в силу закона "Об отмене смертной казни" в 2021 году не исключало её применение. По предыдущей формулировке, смертная казнь предусматривалась как исключительная мера наказания за террористические преступления, сопряжённые с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершённые в военное время, с предоставлением приговорённому права ходатайствовать о помиловании. Поправки 2022 года поставили точку в вопросе применения смертной казни как высшей меры наказания. Сегодня таковой выступает пожизненное лишение свободы.

В добавок земля и ее ресурсы находились в государственной собственности, а после поправок "Земля и её недра, воды, растительный и животный мир, другие природные

ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство" [9].

В соответствие с Конституцией отменен Закон об особом статусе Елбасы, исключены аналогичные нормы из Уголовного кодекса и других нормативных актов. Несмотря на то, что Первый Президент остаётся основателем независимого Казахстана, понятие "лидера нации" уходит в прошлое.

Анализ эволюции Конституции Республики Казахстан отражает глубокие изменения, происходящие в правовой системе страны со времени её принятия в 1995 году. В ходе прошедших лет она подвергалась ряду изменений и поправок, отражающих динамику и развитие государства, а также изменения в политической и социальной среде. Ключевые этапы конституционных реформ отмечаются событиями, такими как создание президентской республики с сильным парламентом, усиление прав граждан, внедрение Конституционного Суда и другие. Процесс изменения Конституции часто идентифицируется с развитием государства и установлением новых демократических норм и стандартов. Однако в современных условиях Конституция также должна быть способной адаптироваться к изменяющимся условиям и вызовам. Это требует механизмов ее изменения и развития, а также гибкости в интерпретации ее положений со стороны судебной системы. Вместе с тем, изменения в Конституции должны быть осуществлены с учетом общественного консенсуса и соблюдения основных принципов, на которых она основана. Поэтому важно также учитывать причины и последствия этих изменений, их влияние на стабильность и развитие государства. Следовательно, анализ динамики конституционных изменений в РК является ключевым для понимания политической и правовой системы страны, а также для определения её дальнейшего развития. В заключение, подчеркивается важность дальнейшего изучения и анализа конституционных изменений с целью обеспечения стабильности и демократии в Казахстане.

Список литературы:

1. Токаев К-Ж. Поздравление Президента Республики Казахстан Президента Республики Казахстан с Днем Конституции. - 2019, 29 августа.
https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/astana_other_events/pozdravlenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-kasym-zhomarta-tokaeva-s-dnem-konstitucii
2. Сегодня казахстанцы отмечают День Конституции. ZAKONKZ. - 2012, 29 августа.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31246017
3. Новый этап демократизации Казахстана - ускоренное развитие свободного демократического общества. Парламент Республики Казахстан. – 2007, 16 мая.
https://www.parlam.kz/ru/presidend-speech/18
4. Султан САРТАЕВ: Никакая свобода не означает анархию. – ZAKONKZ. – 2010, 25 августа.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30805408&pos=13;-9#pos=13;-9
5. Жанна Байтелова. Как менялась Конституция Казахстана. – 2020, 30 августа.
https://kz.kursiv.media/2020-08-30/kak-menyalas-konstituciya-kazakhstana/
6. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений в Конституцию Республики Казахстан» от 23 марта 2019 года № 238-VI ЗРК.
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000238/links
7. Токаев К-Ж. Kazakhstan’s president: We’re moving full speed ahead toward reform. - 2020, 20 сентября.
https://www.politico.eu/article/kazakh-president-we-must-flip-the-switch-of-reform/
8. Азимова Э.А. Мы должны видеть граждан с их личными правами. - 2023, 8 февраля
https://time.kz/articles/ugol/2023/02/08/elvira-azimova-my-dolzhny-videt-grazhdan-s-ih-lichnymi-pravami
9. Конституция Республики Казахстан.
https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 349.2

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Чокина Марина Викторовна
Кандидат юридических наук, заведующая кафедрой «Экономика, услуги и право» Алматинского Гуманитарно-Экономического университета,
г. Алматы, Республика Казахстан
Алимбетова Алида Робертиновна
Доктор PhD, доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского Гуманитарно-Экономического университета,
г. Алматы, Республика Казахстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12124198

Аннотация. Статья рассматривает роль образовательного права в контексте развития образовательной системы и общества в Республике Казахстан. В ней освещаются основные аспекты образовательного права, включая его значения, законодательные основы, и влияние на различные аспекты образовательной системы, такие как доступность, качество и правовой статус педагогов. Статья обсуждает текущее состояние образовательного права в Казахстане и предлагает ряд мер по его совершенствованию, включая признание непрерывного образования, интеграцию требований в профессиональные стандарты и внедрение междисциплинарных образовательных программ.

Ключевые слова: образовательное право, законодательство, доступность образования, качество образования, непрерывное образование, профессиональные стандарты, междисциплинарные образовательные программы.

Annotation. The article examines the role of educational law in the context of the development of the educational system and society in the Republic of Kazakhstan. It highlights the main aspects of educational law, including its meanings, legislative foundations, and impact on various aspects of the educational system, such as accessibility, quality, and the legal status of educators. The article discusses the current state of educational law in Kazakhstan and suggests a number of measures to improve it, including the recognition of continuing education, the integration of requirements into professional standards and the introduction of interdisciplinary educational programs.

Keywords: educational law, legislation, accessibility of education, quality of education, continuing education, professional standards, interdisciplinary educational programs.

Тема образовательного права имеет огромное значение для развития системы образования и общества в целом. Образовательное право представляет собой комплекс правовых норм, регулирующих отношения в сфере образования, устанавливающих права и обязанности участников образовательного процесса, и определяющих государственную политику в этой области. В Республике Казахстан образовательное право играет ключевую роль в формировании эффективной системы образования, которая, в свою очередь, является основой для социального, экономического и культурного прогресса страны.

В соответствии с одним из приоритетов «Стратегического плана 2025», образование рассматривается как ключевая основа для экономического роста. Этот приоритет включает в себя реализацию следующих задач: обеспечение всеобъемлющего и востребованного образования; повышение мотивации и качества подготовки педагогических кадров; интеграция системы образования в глобальную среду [1]. Влияние образовательного права охватывает различные аспекты образовательной системы - от доступности образования для всех групп населения до качества учебных программ и защиты прав обучающихся и преподавателей. В этом контексте совершенствование образовательного права имеет решающее значение для создания справедливого, инклюзивного образования, способного эффективно отвечать на вызовы современного мира и обеспечивать развитие общества в целом.

Образовательное право в Республике Казахстан регулируется рядом законодательных актов, среди которых ключевым является Закон Республики Казахстан "Об образовании" (№ 319-III от 27 июля 2007 года) [2]. Этот закон определяет основные принципы государственной политики в области образования, устанавливает права и обязанности участников образовательного процесса, а также регламентирует порядок управления и контроля за качеством образовательных услуг.

Основной целью образовательной политики Казахстана является обеспечение доступности качественного образования для всех граждан, что отражено в праве на получение образования, закрепленном в Конституции Республики Казахстан. В соответствии Закону Республики Казахстан "Об образовании", государство гарантирует бесплатное предшкольное, начальное, основное среднее и общее среднее образование, что является фундаментом для создания условий, необходимых для полноценного развития и реализации потенциала каждого гражданина.

Одним из важных аспектов закона является установление правового статуса педагогов. Педагогические работники, занимающиеся профессиональной деятельностью в образовательных организациях, обладают определенными правами и обязанностями, которые регулируются законодательством. Закон содержит положения, касающиеся квалификационных требований к педагогам, условий их аттестации и сертификации, а также мер социальной поддержки, что способствует повышению качества образовательного процесса и мотивации педагогов к профессиональному росту.

Государственное регулирование в области образования направлено на создание эффективной системы управления качеством образования. В этом контексте закон "Об образовании" предусматривает меры по контролю и оценке качества образовательных услуг, включая аккредитацию образовательных организаций и проведение различных форм мониторинга. Эти меры направлены на обеспечение соответствия образовательных программ и учреждений установленным стандартам и требованиям.

Важную роль в системе образования играет мониторинг и оценка качества. Образовательный мониторинг осуществляется с помощью административных данных и аналитических оценочных показателей, что позволяет проводить как внешнюю, так и внутреннюю оценку эффективности образовательных программ и деятельности образовательных учреждений. Такой подход способствует своевременному выявлению проблемных зон и принятию соответствующих мер для их устранения.

Несмотря на позитивные аспекты, в системе образовательного права Казахстана существуют и проблемы, требующие решения. Одной из таких проблем является необходимость обновления и адаптации законодательной базы в соответствии с международными стандартами и требованиями современного общества. Это включает как совершенствование нормативных актов, так и внедрение новых подходов и методов в образовательный процесс.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Таким образом, текущее состояние образовательного права в Республике Казахстан можно охарактеризовать как стремление к обеспечению доступности и качества образования для всех граждан. Законодательная база, регулирующая сферу образования, включает ряд положений, направленных на достижение этих целей, однако требует дальнейшего совершенствования и адаптации к изменяющимся условиям и требованиям общества. Рассмотрим внедрение некоторых новых подходов и методов в образовательный процесс.

1. Концепция признания непрерывного образования

Современный мир с его быстрыми темпами технологических и социальных изменений требует постоянного обновления знаний и навыков. В этом контексте непрерывное образование становится неотъемлемой частью профессионального и личностного роста. Создание правовой базы для признания непрерывного образования как официальной части образовательного процесса позволит сделать его системным, доступным и признанным на государственном уровне.

Технологии, методы и процессы постоянно меняются. Непрерывное образование помогает работникам и профессионалам оставаться актуальными в своих областях. Постоянное обучение повышает шансы на карьерный рост, повышает конкурентоспособность на рынке труда и увеличивает возможности для профессионального развития. Обучение на протяжении всей жизни способствует развитию критического мышления, улучшению социальных навыков и общей удовлетворенности жизнью.

Для реализации концепции непрерывного образования необходимо внедрение ряда ключевых изменений в законодательство и образовательные стандарты.

Первый шаг — это признание курсов и сертификатов от авторитетных онлайн-платформ и образовательных учреждений в качестве официальных образовательных достижений. На законодательном уровне необходимо признать курсы и сертификаты, полученные через онлайн-платформы, такие как Coursera, edX, Udacity и другие, в качестве официальных образовательных документов. Это позволит учащимся и профессионалам включать их в свои резюме и использовать при поиске работы или продвижении по службе. Установление четких критериев и стандартов для признания этих курсов важно, чтобы они соответствовали определенным образовательным и профессиональным требованиям. Это может включать аккредитацию курсов государственными органами или признанными образовательными учреждениями. Возможность перевода курсов в академические кредиты, например, определенное количество курсов может быть приравнено к одной дисциплине университетской программы, что позволит студентам завершать свои учебные программы быстрее и с меньшими затратами.

Второй важный аспект — это интеграция требований к непрерывному образованию в профессиональные стандарты и квалификационные требования для различных профессий. Профессиональные стандарты должны быть обновлены с учетом необходимости непрерывного образования. Это может включать требование о регулярном прохождении определенного количества часов обучения или получения новых сертификатов для поддержания профессиональной квалификации. Включение непрерывного образования в требования профессиональных ассоциаций и лицензирующих органов, например, для врачей, юристов, инженеров и других специалистов, регулярное обновление знаний должно стать обязательным условием для продления лицензий и профессиональных сертификатов. Переход от дипломного подхода к компетентностному, вместо фокуса на формальные дипломы и степени,

профессиональные стандарты могут оценивать реальные знания и навыки, приобретенные через непрерывное образование.

Для стимулирования участия в непрерывном образовании необходимо внедрение системы финансовых стимулов для работодателей и сотрудников. Введение налоговых льгот для компаний, которые инвестируют в непрерывное образование своих сотрудников. Это может включать налоговые вычеты за расходы на обучение, предоставление учебных отпусков и оплату за участие в образовательных программах. Разработка программ государственных субсидий для поддержки непрерывного образования. Это может включать прямые гранты для студентов и работников, субсидии для образовательных учреждений и поддержку онлайн-платформ. Содействие партнерству между государством и частным сектором для финансирования и разработки программ непрерывного образования. Компании могут сотрудничать с университетами и образовательными платформами для создания специализированных курсов, отвечающих потребностям рынка труда.

Мировая практика показывает, что непрерывное образование может быть успешно интегрировано в национальные образовательные системы. Программа SkillsFuture предоставляет гражданам Сингапура и постоянным жителям ваучеры на обучение, которые можно использовать для повышения квалификации и получения новых навыков. Государство активно поддерживает непрерывное образование через финансовые стимулы и партнерства с образовательными учреждениями [3]. Немецкая система дуального образования сочетает академическое обучение с практическим обучением на рабочем месте. Работодатели активно инвестируют в образование своих сотрудников, а государство предоставляет налоговые льготы и субсидии для поддержки этих инициатив [4].

В Канаде действует система кредитов за обучение, позволяющая гражданам и постоянным жителям получать налоговые вычеты за расходы на образование. Правительство также предоставляет гранты и ссуды для поддержки студентов, участвующих в программах непрерывного образования.

Признание непрерывного образования и его интеграция в образовательное право Республики Казахстан принесет значительные выгоды для образовательной системы и общества в целом. Непрерывное образование способствует постоянному обновлению знаний и навыков, что повышает общий уровень образования в стране. Работники, постоянно обновляющие свои навыки, становятся более конкурентоспособными, что способствует экономическому росту и развитию. Непрерывное образование открывает новые возможности для людей всех возрастов и социальных слоев, способствуя социальной мобильности и снижению неравенства. Постоянное обучение стимулирует инновации и развитие новых технологий, что способствует экономическому прогрессу и улучшению качества жизни.

Создание правовой базы для признания непрерывного образования как официальной части образовательного процесса является важным шагом для Республики Казахстан. Это позволит адаптировать образовательную систему к современным требованиям и вызовам, повысить качество образования и конкурентоспособность на рынке труда. Введение правового признания микрокурсов и сертификатов, интеграция требований к непрерывному образованию в профессиональные стандарты и внедрение финансовых стимулов создадут условия для успешного развития непрерывного образования. Таким образом, Казахстан сможет создать гибкую и эффективную систему образования, способную отвечать на вызовы современного мира и обеспечивать устойчивое развитие общества.

2. Совершенствование образовательного права через внедрение междисциплинарных образовательных программ

Совершенствование образовательного права через внедрение междисциплинарных образовательных программ направлено на создание правовой основы для разработки и внедрения таких программ, которые объединяют различные области знаний и готовят студентов к решению комплексных задач. Это важный шаг для модернизации образовательной системы, поскольку междисциплинарные программы позволяют студентам получать широкие знания и навыки, необходимые для успешного решения современных проблем, требующих интеграции различных научных и практических подходов.

Разработка гибких образовательных программ предполагает создание условий, при которых студенты могут свободно выбирать курсы из различных дисциплин и комбинировать их в соответствии с личными интересами и карьерными целями. Это требует изменения учебных планов и стандартов, чтобы обеспечить возможность выбора и комбинации курсов. Важно включить механизмы для регулярного обновления и адаптации учебных планов, чтобы они соответствовали быстро меняющимся потребностям рынка труда и научных исследований.

Создание партнерств между университетами, исследовательскими институтами и индустрией является ключевым элементом в разработке междисциплинарных программ. Это включает в себя совместное развитие курсов и программ, которые объединяют различные области знаний и предоставляют студентам уникальные возможности для обучения и исследований. Необходимо создать правовую базу, поддерживающую такие партнерства, включая вопросы финансирования, интеллектуальной собственности и совместного использования ресурсов.

Разработка новых критериев оценки и сертификации междисциплинарных программ необходима для их признания и соответствия профессиональным стандартам. Важно создать системы аккредитации, которые учитывают междисциплинарный характер программ и обеспечивают высокие стандарты качества образования. Это может включать разработку новых типов сертификатов и дипломов, которые отражают уникальные компетенции и навыки, приобретенные студентами.

Практические шаги для реализации включают законодательную поддержку, внесение изменений в законодательство, чтобы формально признать и поддерживать междисциплинарные образовательные программы, создание государственных и частных программ финансирования, направленных на поддержку междисциплинарных исследований и образовательных программ, инвестиции в создание новых учебных материалов и ресурсов, которые отражают междисциплинарный подход, программы профессионального развития для преподавателей, чтобы они могли эффективно преподавать междисциплинарные курсы и использовать инновационные методы обучения, а также разработку систем мониторинга и оценки для отслеживания успехов и недостатков междисциплинарных программ, чтобы постоянно улучшать их качество и соответствие потребностям студентов и рынка труда.

Внедрение междисциплинарных образовательных программ и соответствующие изменения в образовательном праве могут существенно повысить качество образования и подготовить студентов к решению сложных, комплексных задач современного мира. Это требует комплексного подхода, включающего законодательные изменения, партнерства между учреждениями, финансирование и поддержку инноваций в образовании.

Введение правового признания непрерывного образования, интеграция требований к непрерывному образованию в профессиональные стандарты, создание гибких образовательных программ и разработка междисциплинарных образовательных программ

- это важные шаги на пути к совершенствованию образовательного права и обеспечению доступности и качества образования для всех граждан.

Реализация предложенных мер позволит Республике Казахстан создать гибкую и эффективную систему образования, способную гармонично интегрироваться в глобальное образовательное пространство и успешно конкурировать на международном рынке труда. Это будет способствовать повышению уровня образования и квалификации населения, стимулированию инноваций и развитию экономики страны, а также обеспечению устойчивого социального и культурного развития.

Таким образом, совершенствование образовательного права через внедрение инновационных образовательных программ является важным шагом на пути к развитию современной образовательной системы, способной эффективно отвечать на вызовы современного мира и обеспечивать устойчивое развитие общества в Республике Казахстан.

Список литературы:

1 Стратегический план 2025. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025 (дата обращения: 15.05.2024 г.)
2 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года №319-III. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (дата обращения: 27.04.2024 г.)
3 Правительственные учреждения Сингапура. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://singapore-company.ru/gosorghany_singhapura/ (дата обращения: 17.05.2024 г.)
4 Дуальная система профессионального образования. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru/rabota-v-germanii/dualnaya-sistema-professionalnogo-obrazovaniya (дата обращения: 03.04.2024 г.)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ 34.342.72

ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ САНАНЫҢ НЕГІЗІ

Дусипов Еркин Шажиевич
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,
басқару институтының профессоры, заң ғылымдарының докторы,
Астана қаласы, Қазақстан
Бекенова Гульфия Сагиндыковна
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,
магистрант, Астана қаласы, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12124198

Аннотация. Бұл мақалада соңғы жылдары қоғамда өзектілігі артып отырған, құқықтық мәдениет пен азаматтық сананың негізі болып табылатын құқықтық сауаттылық қарастырылады. Авторлар құқықтық сауаттылықтың қоғам үшін маңыздылығын сипаттайды, оның құқықтық тәртіп пен демократиялық институттарды нығайтудағы рөлін көрсетеді. Тақырыптың өзектілігі қоғамдық өмірге етене араласу үшін азаматтардың құқықтық хабардарлығын арттыру қажеттілігіне негізделеді. Құқықтық сауаттылық ұғымы және заңдарды білу, құқықтар мен міндеттерді түсіну және құқықтық нормаларды қалай қолдану керектігін білу сияқты негізгі аспектілер талқыланады. Құқықтық сауаттылықтың құқықтық мәдениет пен азаматтық сананы қалыптастыруға әсеріне, сондай-ақ оның азаматтардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуымен өзара байланысына талдау жүргізіледі. Құқықтық сауаттылықты арттырудың қолданыстағы әдістері мен тәсілдері, олардың тиімділігі мен қоғамға әсері қарастырылады. Неғұрлым әділ және дамыған қоғам құру үшін осы саладағы зерттеулерді қолдану ұтымдылығын анықтауға бағытталады.

Кілттік сөздер: құқықтық сауаттылық, азаматтық сана, құқықтық мәдениет, заң үстемдігі индексі, қылмыс индексі, құқықтық нигилизм.

Abstract. This article deals with legal literacy, which has become increasingly relevant in society in recent years and is the basis of legal culture and civic consciousness. The authors describe the importance of legal literacy for society and its role in strengthening the legal order and democratic institutions. The relevance of the topic is based on the need to increase the legal awareness of citizens in order to properly intervene in public life. The concept of legal literacy and key aspects such as knowledge of the law, understanding of rights and obligations and knowing how to apply legal rules are discussed. The impact of legal literacy on the formation of legal culture and civic consciousness, as well as its interrelationship with the active participation of citizens in public life is analyzed. Current methods and methods of increasing legal literacy, their effectiveness and impact on society are considered. It is aimed at determining the rationality of using research in this field to create a more just and developed society.

Key words: legal literacy, civil consciousness, legal culture, rule of law index, crime index, legal nihilism.

Кіріспе. Қазіргі әлемде құқықтық сауаттылық заңдарды сақтау мәдениеті мен азаматтық сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқара отырып, дамыған қоғамның негізгі элементі болып табылады. Заңдарды түсіну, құқықтар мен міндеттерді білу,

сондай-ақ құқықтық нормаларды дұрыс қолдана білу - азаматтардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігі. Тиімді құқықтық сауаттылық жеке тұлғаның құқықтары мен мүдделерін қорғауға ғана емес, сонымен қатар қоғамда демократиялық құндылықтар мен заң үстемдігін нығайтуға көмектеседі.

Құқықтық сауаттылық саласындағы зерттеулер қоғамның тұрақтылығы мен дамуы үшін оның маңыздылығын атап көрсетеді. Азаматтардың құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру, құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін арттырады және құқықтық қайшылықтар мен қылмысты азайтады. Сонымен қатар, құқықтық сауаттылықтың жоғары деңгейі азаматтық қоғам дамуының іргелі аспектісі болып табылатын белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыруға, қоғамдық өмірге қатысуға және азаматтық диалогқа ықпал етеді.

Заңнама үнемі өзгеріп отыратын және құқықтық мәселелер күнделікті өмірде жиі кездесетін қазіргі ақпараттық қоғамда құқықтық сауаттылық - өзгерістерге сәтті бейімделудің қажетті құралы. Түрлі зерттеулер мен статистикалық мәліметтер халықтың құқықтық сауаттылығының төмендігі көптеген құқық бұзушылықтардың, жанжалдардың және азаматтар құқықтарының бұзылуының негізгі себептерінің бірі екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, демократиялық институттарды дамыту және азаматтық қоғамды белсендіру жағдайында құқықтық сауаттылық мәселелері ерекше өзекті. Азаматтарға өз құқықтары мен міндеттерін білу ғана емес, сонымен қатар заңнаманы және олардың қоғамдық қатынастарға әсерін талдап, сыни тұрғыдан бағалай білу қажет.

Осы бағыттағы зерттеулер құқықтық сауаттылық саласындағы проблемалық бағыттарды анықтауға, сондай-ақ оны жетілдірудің тиімді стратегияларын ұсынуға көмектеседі. Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу және әрбір адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде ұлттық ғана емес, сонымен қатар халықаралық қатынаста құқықтық сауаттылық өзекті болып табылады.

Оның өзектілігін 2024 жылы 22 қаңтарда Мемлекет басшысы ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысында: «Құқықтық сауаттылықтың төмендігі елдің дамуын тежейді және мемлекеттің имиджіне әсер етеді. Заңды құрметтеу жауапты азаматтың негізгі қасиеттерінің бірі ретінде қабылдануы керек. Бұл тек мемлекеттік органдардың ғана емес, барлық азаматтардың ортақ міндеті. Бір сөзбен айтқанда, заң мен тәртіптің үстемдігін қамтамасыз ету – әділ Қазақстанды құрудың басты шарты", - деп атап өткен болатын. [1]

Сондықтан халық арасындағы құқықтық сауаттылық деңгейінің жеткіліксіз болуы оны арттыру бойынша талап етілетін кешенді шараларды анықтау үшін жан-жақты зерттеудің маңызы зор.

Құқықтық сауаттылыққа зерттеушілер әртүрлі анықтама береді. Ол анықтамалар бір-бірін толықтыра отырып, түсінікті қалыптастырады. Мысалы, Н.С. Мантурова «Правовая культура и правовая грамотность: подходы к определению» деген мақаласында: «Құқықтық сауаттылық - өз қоғамының және өз елінің экономикалық, саяси, азаматтық, қоғамдық және мәдени өміріне толыққанды тиімді қатысу, прогреске жәрдемдесу және өзінің дамуы үшін қажетті білім мен дағды деңгейі»[2] десе, Ю.А.Кугушева, Л.С.Алексахина өз еңбектерінде: «Құқықтық сауаттылық - адам мен азаматтың құқықтары мен міндеттерін білу ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің құқықтық негіздерімен, құқық түрлерімен және қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасын реттейтін нормалармен жалпы танысу. Құқықтық сауаттылық құқықтық және азаматтық санамен тығыз қарым-қатынас жасағанда ғана нақты күшке айналады. Азаматтық сана демократиялық қоғамның және оның азаматтарының мүдделерін қорғауға бағытталған құқықтық нормалардың мәні мен әлеуметтік маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Моральдық сана құқықтық норманы терең игеруге ықпал етеді; моральдық мінез - құлықтың шекарасын көруге және түсінуге

мүмкіндік береді, оның шегінен тыс моральдық және заңсыз әрекеттер басталады» деп көрсетеді. [3] Ал, М.Ю. Воронин, Л.В. Моисеенко, Т.В. Ускова, М.А. Викулина еңбегінде: «Құқықтық сауаттылық – қоғамның құқықтық жүйесімен тиімді өзара әрекеттесу және заңдарды саналы түрде орындау үшін қажетті білім, білік және дағды кешені. Бұл негізгі құқықтық ережелер мен принциптерді түсіну ғана емес, сонымен қатар құқықтық ақпаратты талдау, негізделген шешімдер қабылдау және заңға сәйкес әрекет ету қабілетін қамтиды. Құқықтық сауаттылыққа өз құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін құқықтық ресурстарды тиімді пайдалана білу, құқық қорғау және мемлекеттік басқару процестеріне қатысу да кіреді. Ол азаматтық тәрбиенің маңызды элементі және әділеттілікті, заңдылықты және қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады» деп толықтырады. [4]

Құқықтық сауаттылық құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыруға негіз болады. Құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру арқылы азаматтар өздерінің құқықтары мен міндеттерін түсіне бастайды, бұл құқықтық сананың дамуына және қоғамдағы құқықтық мәдениеттің нығаюына ықпал етеді.

Американдық заңгерлер қауымдастығының анықтамасына сәйкес, құқықтық сана - "заңдардың, құқықтық процестердің және қол жетімді құқықтық дереккөздердің мәні бойынша бағалау пайымдауларын жасау, сондай-ақ құқықтық жүйені тиімді қолдану және құқықтық сауаттылықты жақсарту стратегияларын тұжырымдау қабілеті "құқықтық сананы" құқықтық ережелер мен процестердің негізгі білімі ретінде құқықтар мен міндеттерін іске асыруда және қарым қатынаста осы білімді пайдалану дағдыларымен үйлестіру" деп анықтайды.

Өз кезегінде, құқықтық сананың құрылымына тікелей мыналар кіреді:

- *ақпараттық компонент*: құқық туралы ақпараттың белгілі бір түрінің санасында болуы;
- *бағалау компоненті:* нормативтік құқықтық актінің міндеттері мен мақсаттарын жеке тұлғаның құндылықтар жүйесімен салыстыру арқылы оны бағалау нормативтік акт туралы ақпарат алғаннан кейін жүзеге асырылады;
- *ерікті компонент:* ақпаратты талдау және қалыптасқан бағалау нәтижесінде жеке тұлға құқықтық қатынастардың тиісті жағдайында алыс мінез-құлық моделін анықтайды, атап айтқанда, дәл осы кезеңде іс-әрекеттің заңдылығына немесе заңсыздығына бағытталған үлгі қалыптасады.

Құқықтық сана - құқықтық стереотиптер мен құқықтық көзқарастар жүйесі және қоршаған әлемнің құбылыстарына саналы және бейсаналық психикалық реакцияларды анықтайды, ал құқықтық сауаттылық адамның хабардар болуын және оның мінез-құлық заңдылықтары / заңсыздықтары туралы хабардар болуын болжайды.

Құқықтық сауаттылық, атап айтқанда, жеке тұлғаның заңды және заңсыз мінез - құлық үлгілері туралы ақпараттылығы оның құқық саласындағы тиісті біліміне байланысты. Қазіргі заңдарды бірнеше санатқа бөлуге болады, мысалы, оларды мақсаттары мен міндеттері бойынша жіктеу (азаматтардың негізгі құқықтарын тұжырымдау, дауларды сотта қарауды реттеу және т.б.).

Жеткілікті заңды білімнің болмауына байланысты бұл заңдардың түпкілікті адресаты көбінесе оларды толық көлемде пайдалануға мүмкіндік бермейді. Қиындықтар, атап айтқанда, заңдар әдетте ресми дереккөздерде жарияланатындығына байланысты туындайды және егер қандай да бір нормативтік құқықтық актіні қабылдау бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен жарияланбаса, азаматтар заңның мазмұны туралы да, оның даладағы өміріне сапалы әсері туралы да білмеуі мүмкін. Қажетті құқықтық білімнің болмауы қарапайым азаматтарға ықтимал құқықтық салдарларды алдын - ала көруге, оқиғалардың ықтимал дамуын болжауға және уақытында кәсіби маманның көмегіне

жүгінуге мүмкіндік бермейді, бұл өз кезегінде проблеманың шиеленісуіне және істердің одан әрі ағымын ауырлатуға алып келеді.

Демек, азамат әрқашан өз құқықтарын тіпті сот тәртібімен қорғай алмайды, мысалы, оған заңды төлемдер немесе өтемақылар алуды айтуға болады.

Құқықтық сауаттылықты арттыру құқықтық қоғамда өмір сүретін және құқықтық шындықтың белгілі бір аспектілерімен үнемі бетпе - бет келетін адамдарға өз құқықтары мен міндеттеріне де, басқа азаматтардың құқықтары мен міндеттеріне де тиісті назар аудара отырып, өз бетінше, бөгде адамның көмегінсіз, құқықтық қатынастарға саналы және жауапкершілікпен қатысуға көмектесу. Осылайша, құқықтық тәртіп жағдайды түсінуді, жанжалды құқықтық шешудің нұсқалары, қажетті қадамдар, мүмкін болатын салдарлар, заң көмегінің көздері, сот арқылы қорғау құралдары туралы хабардар болуды, сондай - ақ әділеттілікке деген сенімді білдіреді.

Ағылшын-американдық құқық дәстүрлерінде құқықтық сана - құқықтық мәселелерді шешудегі құқықтар мен мүмкіндіктер туралы түсініктердің кеңеюі . Құқықтық сана жаңа заңдар мен нормаларды құруға пассивті және белсенді қатысу арқылы құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етеді [4]

В.А.Байков: «Құқықтық мәдениет - әлеуметтік, рухани, саяси және экономикалық жүйеге байланысты қоғамның құқықтық өмірінің сапалы күйінің көрсеткіші. Құқықтық мәдениеттің негізгі құрамдас бөлігі құқықтық сауаттылық болып табылады, ол өз құқықтары, міндеттері, оларды қорғау тәсілдері туралы білімді, адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді білуді, құқық нормаларын олардың шеңберінен шықпай-ақ қолдана білуді қамтиды.»[6] десе, А.А. Керимов: «Құқықтық мәдениет "құқықтық білім, қолданыстағы заңнаманы білу, ең төменгі практикалық дағдылардың болуы, осы білімді нақты өмірлік жағдайларда қолдана білу, құқықтық нормалардың талаптарын саналы түрде сақтау, жеке тұлғаның құқықтық белсенділігі" сияқты көрсеткіштермен сипатталады. Құқықтық мәдениет - тарихи құбылыс және оны қалыптастыру үшін ұзақ уақыт қажет. Оның даму процесінің мазмұны құқықтық нигилизмді жеңу бойынша мақсатты жұмыста жатыр. Ол үшін билікке және оның органдарына қоғамдық сенімді қалпына келтіріп, мемлекеттің құқық нормаларын сақтау, заңдарды орындау үшін тиісті жағдайларды қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, құқықтық сана деңгейін көтеру және құқықтық мәдениет талаптарын сақтауға қол жеткізу қажет. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру қажеттілігі "жоғары құқықтық мәдениет адамның құқықтары мен бостандықтарының нақты кепілдіктеріне қол жеткізудің факторы болып табылады." Оның даму дәрежесі азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық белсенділігінің деңгейімен анықталады.» [7] деп көрсетеді.

Ал, Каландаришвили З.Н., Хаванова Т,В. еңбегінде «мәдени және моральдық факторды күшейту реформалардың бірінші кезектегі міндеті деп айтуға болады. Бұл фактор елде тәртіп орнатуда, әр азаматтың санасы мен жауапкершілігін арттыруда, заңдылық пен тәртіп идеяларын бекітуде, заңды, литикалық және моральдық нигилизмді жеңуде шешуші рөл атқара алады. Сонымен қатар, ғылыми негізделген құқықтық идеялар бүкіл құқықтық жүйедегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтудың алғышарттары болып табылады, онсыз азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет құру мүмкін емес.» [8] деп толықтырады.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу құқықтық мәдениет пен азаматтық санаға негізделген «құқықтық сауаттылық» ұғымын салыстырмалы бағалау арқылы жүргізілген нәтижелерді қоғамда қолдану ұтымдылығын анықтауға бағытталған. Зерттеу барысында «құқықтық сауаттылық» теориясы және практикасы бойынша ғылыми және арнайы әдебиеттерді

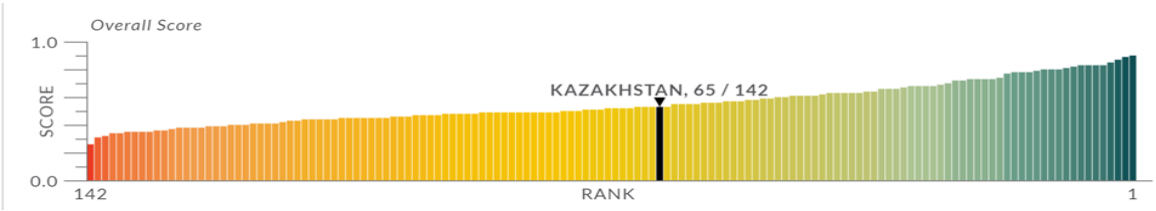
NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

теориялық талдау, бақылау, эксперттік бағалау, талдау, салыстырмалы талдау, аналитикалық зерттеулер әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

World Justice Project жүргізген зерттеулер заң үстемдігі индексі мен халықтың құқықтық сауаттылық деңгейі арасындағы байланыстың маңыздылығын көрсетеді. Заң үстемдігі индексі жоғары елдерде құқықтық білім беру жүйесі дамыған және азаматтары көбірек ақпараттандырылған, бұл өз кезегінде тұрақты экономикалық дамуға әсер етеді. Азаматтарының құқықтық сауаттылығы жоғары деңгейде дамыған елдерде құқықтық институттардың тұрақты және тиімді жұмысы ғана емес, сонымен қатар жоғары экономикалық көрсеткіштер де байқалады. Дания, Норвегия, Финляндия сияқты елдер құқықтық сауаттылықтың тұрақты экономикалық дамудың катализаторы ретінде қызмет ететіні үлгілерге айналуда.

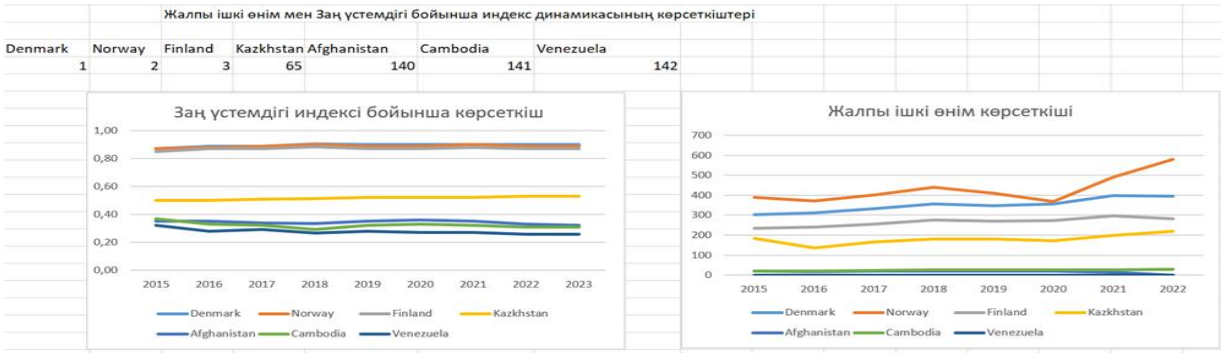
Құқықтық сауаттылығы төмен елдер заң үстемдігін қамтамасыз етуде жиі қиындықтарға тап болады. Бұл сот жүйесінің тиімсіздігінен, сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейінен және азаматтардың заң көмегіне қолжетімділігінің шектелуінен көрінуі мүмкін. Демек, мұндай елдер тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізуде қиындықтарға тап болады. Мысалы, Ауғанстан, Камбоджия, Венесуэлла елдерін айтуға болады. Осы индекс бойынша 142 елдің ішінде Қазақстан 65 орынды иеленген. Оны 1-суреттен көруге болады.

1-сурет. Заң үстемдігі индексі бойынша Қазақстанның алатын орны

Үкіметтің өкілеттеріне шектеулер, коррупцияның болмауы, ашық Үкімет, негізгі құқықтар, тәртіп және қауіпсіздік, нормативті қолдану, азаматтық әділет, қылмыстық сот төрелігі мәселелері бойынша зерттеу жүргізетін Заң үстемдігі индексі арқылы әр елдің азаматтарының құқықтық сауаттылығын бағалауға болады.[5] Осы мақсатта, заң үстемдігінің индексі мен ұлттық шоттар жүйесінің ең маңызды көрсеткіші болып резиденттік экономикалық бірліктердің өндірістік қызметінің түпкілікті нәтижесін сипаттайтын жалпы ішкі өнімді (әрі қарай ЖІӨ) салыстыру арқылы зерттеу жүргізілді. Зерттеуге индекс бойынша 142 елдің ішінде құқықтық сауаттылығы ең жоғары Дания, Норвегия, Финляндия және ең төмен елдер Ауғанстан, Камбоджа, Венесуэлла және Қазақстанның көрсеткіштері алынып, 2015-2023 жылдар аралығындағы динамикасы қарастырылды. Нәтижесінде құқықтық сауаттылығы жоғары болған елдердің ЖІӨ жоғары, ал құқықтық сауаттылығы төмен елдердің ЖІӨ де төмен екені анықталып отыр. Оны 2-суреттегі графиктен көруге болады.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2-сурет. 2015-2023 жылдар аралығындағы заң үстемділігі мен ЖІӨ көрсеткіштерінің динамикасы

Сонымен қатар, заңды құрметтемеу, оның институттарына сенімсіздік, заңды міндетті емес деп қабылдау және оны айналып өту мүмкіндігі де жиі кездеседі. Барлық осы жағымсыз аспектілер құқықтық сананың бұрмалануына алып келеді, нәтижесінде қоғам құқықтық нигилизммен бетпе-бет келеді. Бұл құбылыс құқықтың әлеуметтік маңыздылығын жоққа шығару, заңдарды мойындамау және орындамау, әлеуметтік маңызды нәтижелерге қол жеткізуге болатын құқық күшіне күмәнмен қарау арқылы көрінеді.

Құқықтық нигилизмнің табиғатын талдай отырып, оны анықтайтын себептердің ішінде заңнаманың жетілмегендігі, қолданыстағы заңдардағы олқылықтар, мемлекеттік органдардың тиімсіз жұмысы, сыбайлас жемқорлық, азаматтардың құқықты тану деңгейінің төмендігі, құқық бұзушылықтардан жазасыз кету мүмкіндігі және т. б.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, халықтың жалпы әл-ауқаты жақсарған сайын құқықтық нигилизм деңгейі төмендейді. Азаматтар өздерінің экономикалық әл-ауқатын тұтастай алғанда қоғамның мүдделерін білдіретін заңдардың, өз құқықтарын іске асыру тетіктерінің, құқықтық қорғау жүйесінің болуымен негізсіз байланыстырмайды. Әйтпесе, билікке деген сенімсіздіктің артуы, заңдарды орындаудан жалтару және т.б. сөзсіз, бұл құқықтық мәдениеттің дамуына кедергі болып табылады. [7]

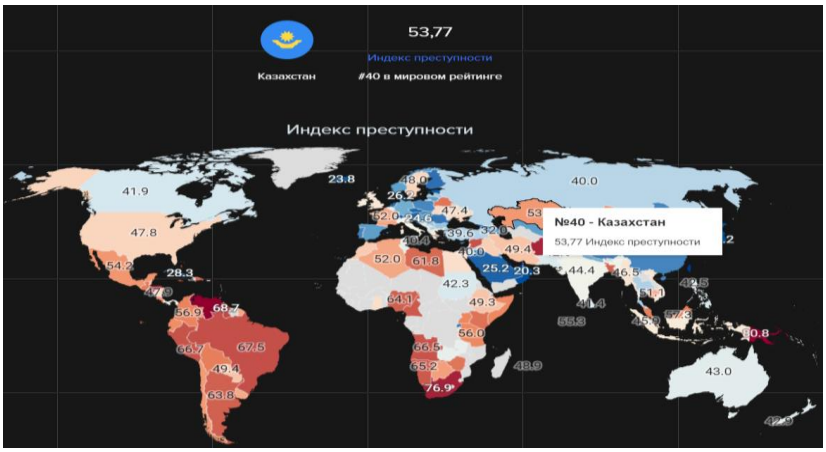
Құқықтық сауатсыздық айыпталушы өз міндеттерін білмегендіктен немесе әрекеттің заңсыздығы туралы білмегендіктен сот алдында жауап бергенде сот істерінің көбеюіне алып келеді. Виннипег заң мектебінің профессоры Леонард Дж. Лонг (Leonard J. Long) тек заң фирмалары, заң мектебінің студенттері, заң қызметтерін тұтынушылар ғана емес, сонымен бірге жалпы қоғам қарапайым азаматтардың негізгі құқықтық білімі, құқық тарихын білуі және сот жүйесінің құрылымын түсінуі арқылы пайда көретінін атап өткен.[4]

Қазақстанда сыбайлас жемқорлықтың шенеуніктердің өздеріне тиесілі емес ресурстарға билік ету мүмкіндігі бар болғандықтан да бар екендігіне назар аударған жөн, ал мемлекеттік қызметші құқық пен мемлекеттік саясатта белгіленген мақсаттарға сүйене отырып шешім қабылдауға міндетті. Сыбайлас жемқорлық сол жерде және осы мақсаттар нақты іс-әрекеттерге енгізілген лауазымды тұлғаның жеке мүдделерімен алмастырылған кезде басталады. Өкінішке орай, "шенеунік" немесе "әкімші" терминдері қазақстандықтардың санасында "қызметкер", "жалдамалы қызметкер" ретінде емес, "бюрократ", "сыбайлас жемқор" ретінде байланысты болып отыр. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты немесе Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы құқықтық мәдениетін әзірлеу және жүзеге асыру мүддесінде қоғам үшін осы қауіпті құбылыстың болуының негізгі себептерін, сондай-ақ онымен күрес тәсілдерін терең түсіну қажет. Қазақстандық құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықтың

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

болуы маңызды мәселе болып қала береді. Бұл өте қауіпті құбылыс, өйткені құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлық сыбайлас жемқорлықтың өсуіне және билік құрылымдарына ықпал етеді. [9]

Осы зерттеушілердің тұжырымдары негізінде, Қазақстан Республикасындағы құқықтық сауаттылық деңгейін қылмыс деңгейі бойынша қарастыратын болсақ, 2024 жылы қылмыс индексі бойынша елдер рейтингінде Қазақстан 136 елдің ішінде индексі 53,77 болып, 40-орынға тұрақтады. Оны 3-суреттен көруге болады. Индекс жоғары санды көрсетсе, елдегі қылмыс деңгейі де жоғары болады.[10]

3-сурет. Қылмыс индексі бойынша елдер рейтингінде Қазақстан

Қылмыс, әсіресе, алаяқтық деректерін жаңартып қарау, құқықтық жүйенің тиімділігін анықтаудағы негізгі қадам болып табылады. Қылмыстық тенденцияларды зерделеу заңдылықты сақтаудағы жүйелік кемшіліктердің бар немесе жоқтығын анықтауға көмектеседі, сонымен қатар азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруды қажет ететін салаларға назар аударады.

Елімізде әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты алаяқтар көбейгені жасырын емес. Технологияның дамуы мен әлеуметтік желілерді кеңінен қолдану алаяқтық оқиғаларын да көбейтті. Ал заң тұрғысынан сауатсыз адам мұндай шабуылшылардың торына оңай түседі.

Құқықтық статистиканың мәліметі бойынша қылмыстың ішінде алаяқтық өсіп келеді. Оны 4-суреттен көруге болады. [11]

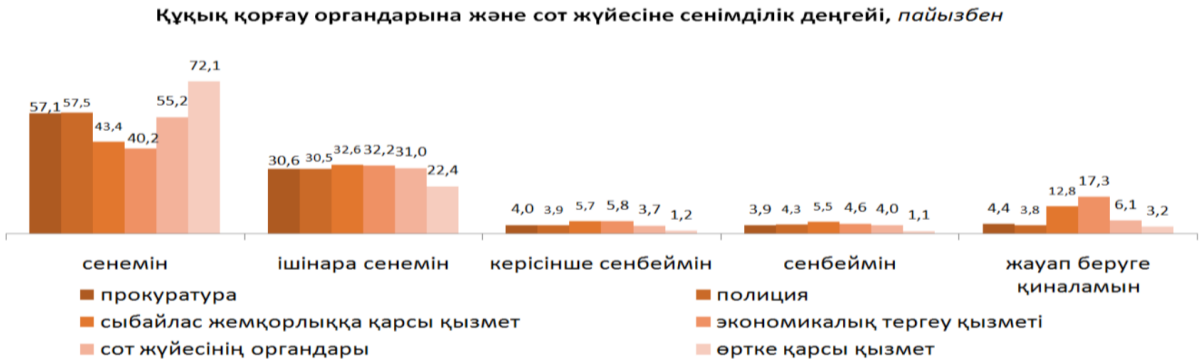
4-сурет. Алаяқтық қылмысының 2015-2024 жылдар бойынша динамикасы

Алаяқтық әрекеттер азаматтардың құқықтық жүйеге деген сенім деңгейіне тікелей әсер етеді. Жеке тұлғалар алаяқтықтың құрбаны болған кезде, олар өздерін наразы сезінеді және оны көбінесе құқықтық механизмнің сәтсіздігі ретінде қабылдайды. Бұл ықпал жеке деңгейде ғана емес, сонымен бірге қоғамдық деңгейде де көрініс тауып,

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 8 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

жалпы құқықтық жүйенің тиімділігі мен әділдігінің дәрежесі туралы қоғамдық пікірді қалыптастырады.

Ұлттық статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес, сот жүйесі мен құқық қорғау органдарына деген халықтың сенім деңгейі келесі көрсеткіштерге ие болып отыр. Оны 5-суреттен көруге болады. [12]

5-сурет. Сот жүйесі мен құқық қорғау органдарына сенімділік деңгейі туралы мәлімет

Бұл көрсеткіштер еліміздегі құқықтық сауаттылықты арттырудың қажеттігін көрсетеді.

Құқықтық мәдениетті арттыру үшін халықтың құқықтық санасын дамыту және мемлекеттің құқықтық саясатын іске асырудағы белсенділігін арттыру қажет. Бұл мақсатқа құқықтық ағарту арқылы қол жеткізуге болады, ол "мемлекет пен қоғамның құқықтық нигилизмге қарсы тұру мақсатында құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру және арттыру жөніндегі мақсатты және жүйелі қызметін" болжайды. Бұл қызмет құқықтық білімді таратудан және нормативтік құқықтық актілердің ережелерін, сондай-ақ оларды халықтың кең топтары арасында қолдану практикасын түсіндіруден тұрады.

Құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясатында жастармен жұмыс істеуге маңызды орын берілуі керек. Осы мақсатта білім беру жүйесі арқылы құқықтық тәрбие бағдарламалары іске асырылуы тиіс. Бұл процеске жас ұрпақ пен жалпы қоғамда құқықты құрметтеуді қалыптастыру мақсатында құқықтық ағартуды насихаттауға бағытталған тиісті мазмұнды ұсына алатын бұқаралық ақпарат құралдары да қатысуы керек. [7]

Жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға түрлі әлеуметтік институттар – отбасы, оқу орындары, мемлекеттік билік органдары, құқық қорғау органдары, қоғамдық ұйымдар, мәдениет мекемелері қатысуға тиіс. Олардың күш-жігері біртұтас және жүйелі болуы керек, олардың іс-әрекеттері мен жұмыстары заңмен реттелуі керек. Тек мұқият ойластырылған және тиімді құқықтық насихат жүйесі ғана қоғамның құқықтық мәдениетін арттыра алады және азаматтардың құқықтық сана деңгейін арттыруға ықпал етеді.[13]

Құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға ықпал ететін негізгі құралдар ретінде келесіні қарастыруға болады:

- *Бірінші құрал-ақпараттық білім беру.* Үкімет пен тиісті ұйымдар заңнаманы сақтаудың маңыздылығы туралы ақпарат таратуға бағытталған науқандар жүргізе алады. Бұл теледидар, радио, интернет-ресурстар және әлеуметтік медиа сияқты әртүрлі медиа арналар арқылы жүзеге асырылады.

- *Екінші құрал - оқыту және біліктілікті арттыру.* Бизнес өкілдері мен халық үшін мамандандырылған оқыту бағдарламаларын әзірлеу оларға заңнама талаптары туралы

қажетті білім алуға мүмкіндік береді. Мұндай бағдарламалар онлайн немесе офлайн курстар, семинарлар мен тренингтер арқылы қол жетімді болуы мүмкін.

- *Үшінші құрал - ақпараттық ресурстарды құру.*Мемлекеттік заңнама ережелері туралы негізгі ақпаратты қамтитын арнайы веб-сайттар, брошюралар мен жадынамалар әзірлей алады. Бұл халыққа және бизнеске мәселелер бойынша қажетті ақпарат пен түсініктемелерді тез табуға көмектеседі.

- *Төртінші құрал - кеңес беру және қолдау*. Мемлекеттік органдар заңнама мәселелері бойынша телефон, сенім телефондары немесе электрондық пошта арқылы кеңес бере алады. Толығырақ кеңес алу үшін мамандандырылған орталықтар немесе бөлімдер құруға болады.

- *Бесінші құрал-бұзушылықтар үшін тексерулер мен жазалардың болуы* [14]

Қорытынды. Құқықтық сауаттылық қоғамда құқықтық мәдениет пен азаматтық сананы қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Заңдар мен олардың құқықтары туралы білімі бар азаматтар құқықтық тәртіпті нығайтуға және тұрақты құқықтық орта құруға ықпал етеді. Құқықтық сауаттылықтың жоғары деңгейі заңдардың сақталуына, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге ықпал етеді, сондай-ақ құқықтық жүйе мен мемлекеттік институттарға деген сенімді арттырады.

Құқықтық сауаттылық азаматтық сананың қалыптасуына да айтарлықтай әсер етеді. Білімді азаматтар қоғамдық және саяси өмірге белсенді қатысады, басқалардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтейді, бұл демократиялық құндылықтардың дамуына және азаматтық қоғамның нығаюына ықпал етеді. Олар өз құқықтарын тиімді қорғайды және жауапкершілік мәдениетін қалыптастыруға және қоғамға белсенді қатысуға үлес қосады.

Құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруда тиімді білім беру бағдарламалары, заңгерлік кеңес беру және ақпараттық кампаниялар маңызды рөл атқарады. Оқыту әдістері мен құқықтық сауаттылықтың қоғамның әртүрлі салаларына әсерін бағалауға бағытталған қосымша зерттеулер тиімдірек стратегиялар мен саясаттарды әзірлеу үшін қажет. Азаматтар арасында құқықтық сауаттылықты арттыру әрбір адам өз құқықтарын қорғау және қоғамдық өмірге белсенді қатысу үшін қажетті білімі бар әділ және дамыған қоғам құруға маңызды қадам болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Низкая правовая грамотность ведет к негативным последствиям – Токаев, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nizkaya-pravovaya-gramotnost-vedet-negativnyim-posledstviyam-523913/
2. Правовая культура и правовая грамотность: подходы к определению, Мантурова Н.С., https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-i-pravovaya-gramotnost-podhody-k-opredeleniyu/viewer
3. Правовая грамотность учащихся и ее значение в жизни общества (на примере социологического опроса учеников моу «Саловская СОШ» Лямбирского района республики Мордовия), Кугушева Ю.А., Алексахина Л.С., https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-gramotnost-uchaschihsya-i-ee-znachenie-v-zhizni-obschestva-na-primere-sotsiologicheskogo-oprosa-uchenikov-mou-salovskaya-sosh
4. Некоторые особенности правосознания и правовой грамотности в России и за рубежом, М.Ю. Воронин, Л.В. Моисеенко, Т.В. Ускова, М.А. Викулина, https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-pravosoznaniya-i-pravovoy-gramotnosti-v-rossii-i-za-rubezhom
5. «Индекс верховенства закона 2023», https://economy.kz/ru/Novosti_instituta

6. Развитие правовой грамотности молодежи посредством активных методов обучения, В.А.Байков, https://vital.lib.tsu.ru/vital/access/services/Download/vital:17045/SOURCE01
7. Проблемы правовой культуры в современной России, А.А.Керимов, https://journals.urfu.ru/index.php/koinon/article/view/6651/4930
8. Характерные особенности формирования правовой культуры на современном этапе развития Российского общества, Каландаришвили З.Н., Хаванова Т,В., https://cyberleninka.ru/article/n/harakternye-osobennosti-formirovaniya-pravovoy-kultury-na-sovremennom-etape-razvitiya-rossiyskogo-obschestva
9. Приоритеты правовой культуры республики Казахстан: политологические аспекты, Абсаттаров Г. Р., https://cyberleninka.ru/article/n/prioritety-pravovoy-kultury-respubliki-kazahstan-politologicheskie-aspekty
10. «Уровень преступности по странам», https://www.datapandas.org/ranking/crime-rate-by-country#map
11. Құқықтық статистика, https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators
12. Ұлттық статистика бюросы, https://stat.gov.kz/ru
13. Пути повышения правовой культуры российского общества, М.В. Саакян, https://cyberleninka.ru/article/n/puti-povysheniya-pravovoy-kultury-rossiyskogo-obschestva-1
14. Инструменты повышения правовой грамотности населения и бизнеса в области антимонопольного, тарифного и рекламного законодательства, Клюсов М.В., Скворцов Е.Г., https://cyberleninka.ru/article/n/instrumenty-povysheniya-pravovoy-gramotnosti-naseleniya-i-biznesa-v-oblasti-antimonopolnogo-tarifnogo-i-reklamnogo-zakonodatelstva